

INSTYTUT SPRAW PUBLICZNYCH
THE INSTITUTE OF PUBLIC AFFAIRS

INTEGRACJA UCHODźCÓW W POLSCE

Rekomendacje i dobre praktyki

Justyna Frelak
Witold Klaus

INSTYTUT SPRAW PUBLICZNYCH

Program Migracji i Polityki Wschodniej

Publikacja powstała w ramach projektu „Ewaluacja Programów Integracyjnych dla uchodźców w Polsce”, współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego. Projekt został zrealizowany przez Instytut Spraw Publicznych oraz Stowarzyszenie Interwencji Prawnej we współpracy z Ministerstwem Pracy i Polityki Społecznej.

Stowarzyszenie
Interwencji
Prawnej

Redakcja: Teresa Pawlak-Lis

Koordynator projektu: Justyna Frelak

Projekt okładki: *QUARR (22) 827 21 33*

Copyright by Fundacja Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2007

Przedruk materiałów Instytutu Spraw Publicznych w całości lub części możliwy jest wyłącznie za zgodą Instytutu. Cytowanie oraz wykorzystanie danych empirycznych dozwolone jest z podaniem źródła.

Za treść publikacji odpowiada Instytut Spraw Publicznych, poglądy w niej wyrażone nie odzwierciedlają oficjalnego stanowiska UE.

ISBN: 978-83-89817-92-1

Wydawca:
Fundacja Instytut Spraw Publicznych
00-031 Warszawa, ul. Szpitalna 5 lok. 22
tel. 022 556 42 60; fax 022 556 42 62
e-mail: isp@isp.org.pl
www.isp.org.pl

Skład, druk i oprawa:
WEMA Wydawnictwo-Poligrafia Sp. z o.o.
00-093 Warszawa, ul. Daniłowiczowska 18A
tel. 022 828 62 78, fax 022 828 57 79
e-mail: wema@wp-wema.pl
www.wp-wema.pl

Justyna Frelak
Witold Klaus

Rekomendacje i dobre praktyki

Jedynym narzędziem integracji w Polsce skierowanym do wąskiej grupy uchodźców Indywidualne Programy Integracji (IPI) nie spełniają swoich podstawowych celów. Bardzo dużo uchodźców decyduje się na przerwanie programu (ponad 40%) i wyjazd z naszego kraju. Zbyt wiele instytucji (nawet tych, które powinny być zaangażowane w realizację IPI) nie jest odpowiednio przygotowanych do pracy z uchodźcami. Urzędnicy bardzo często nie rozumieją sytuacji uchodźców (w tym nie do końca akceptują ich odmienność kulturową), a stosowane rozwiązania nie tworzą warunków sprzyjających do ich pozostania w Polsce. Organizacje pozarządowe w dużej części uzupełniają braki działań służb społecznych. Muszą jednak stawiać czoło problemom takim, jak brak środków gwarantujących ciągłość działań (otrzymywane przez nich wsparcie finansowe ze środków publicznych jest niewielkie). Ich działalność nie obejmuje całego kraju, ale głównie duże miasta co powoduje, iż duża liczba uchodźców jest pozbawiona dostępu do szerszej oferty integracyjnej.

Polska jeszcze przez długi czas przez część z tych osób będzie traktowana jako przystanek na drodze do lepszego świata Europy Zachodniej. Nie zmieni tego nawet znaczne poszerzenie oferty integracyjnej. Nie zwalnia nas to jednak z obowiązku stworzenia skutecznego systemu integracyjnego dla uchodźców czy też cudzoziemców przebywających z innych przyczyn w Polsce. Oczywiście, jakiegokolwiek zmiany wiążą się ze zwiększeniem wydatków na cele integracyjne. Są to jednak mniejsze koszty niż pozostawienie tych osób na stałe w kręgu zainteresowania pomocy społecznej. Zdecydowanie tańsze jest wsparcie w początkowej fazie integracji – inwestycja w edukację, zmianę kwalifikacji zawodowych, leczenie cudzoziemców, niż wypłacanie im zasiłków przez wiele lat.

Poniżej zostały zaprezentowane rekomendacje i dobre praktyki wykraczające poza działania Indywidualnych Programów Integracji. Integracja powinna bowiem zaczynać się w momencie przyjazdu do kraju. Poniższy tekst zawiera także rekomendacje ogólne, dotyczące całości polityki integracyjnej w Polsce, w tym odnoszące się do preintegracji osób objętych ochroną międzynarodową.

Kompleksowa polityka integracyjna

Polityka integracyjna państwa powinna zawierać dwa komplementarne elementy: z jednej strony, bezpośrednie działania zmierzające do integracji migrantów, a z drugiej – różnorakie przedsięwzięcia mające na celu zwalczanie zjawiska wykluczenia społecznego różnych grup społecznych, w tym obcokrajowców. Działania te powinny obejmować także walkę z rasizmem i ksenofobią oraz zwalczać dyskryminację w życiu społecznym i zawodowym.

Działania integracyjne dla szerszej grupy

Programy integracyjne działające w Polsce koncentrują się na jednej kategorii obcokrajowców przebywających w Polsce, czyli na osobach, które uzyskały status uchodźcy. Osoby, które otrzymały zgodę na pobyt tolerowany w Polsce, są tej pomocy pozbawione. Ponieważ obie grupy mają podobne potrzeby integracyjne i napotykają na podobne bariery, cudzoziemcy mający zgodę na pobyt tolerowany powinni również zostać objęci IPI¹.

Dalsze ograniczanie programów do wąskiego grona odbiorców może skutkować marginalizacją i wykluczeniem innych grup, do których nie są skierowane działania integracyjne. Dlatego integracja w dłuższej perspektywie powinna objąć wszystkich imigrantów mających trudności w samodzielnym życiu w Polsce. Jest to niezmiernie istotne w przypadku migracji ekonomicznych do Polski z innych kontynentów.

Przy tworzeniu programów integracyjnych należy wziąć pod uwagę cechy etniczne, kulturowe, potrzeby każdej z grup uprawnionych do takiej formy wsparcia. Zasadne wydają się rozwiązania stosowane przez te państwa, które przy projektowaniu i realizacji sprofilowanych programów współdziałają ze społecznościami imigranckimi.

¹ Działania takie były planowane i znalazły się w projekcie nowelizacji ustawy o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium RP (druk sejmowy nr 1988, Sejm V kadencji). Jednak z uwagi na rozwiązanie Sejmu, projekt nie został przyjęty. Więcej na ten temat zob.: A. Gutkowska, *Uwagi do projektu nowelizacji ustawy o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (druk sejmowy nr 1988)*, „Analizy, Raporty, Ekspertyzy Stowarzyszenia Interwencji Prawnej” 2007, nr 7 dostępne na stronie internetowej Stowarzyszenia: <http://www.interwencjaprawna.pl/docs/ARE-707-nowelizacja-ustawy-o-ochronie.pdf>

Podniesienie świadomości społecznej

Problem uchodźstwa czy też imigracji nie jest przedmiotem większego zainteresowania ani rządzących ani społeczeństwa. Pomimo poprawiającej się sytuacji, nadal mamy do czynienia z lekceważącym, wynikającym często z niewiedzy, podejściem do tej grupy osób. Ważnym elementem procesu integracji jest uświadomienie społeczeństwu istnienia osób odmiennych kulturowo i ich obecności w codziennym życiu, wskazując korzyści, jakie społeczeństwo może osiągnąć przez włączenie doń migrantów.

Rekomendacje dotyczące Indywidualnych Programów Integracji

Indywidualne Programy Integracji mają na celu ułatwienie uchodźcom adaptacji w Polsce przez udzielenie pomocy w nauce języka polskiego, znalezienie pracy, a także mieszkania. Główne założenia programu to zapewnienie bezpieczeństwa socjalnego poprzez przyznawanie świadczeń pieniężnych w celu stworzenia możliwości podejmowania działań integracyjnych oraz poradnictwo prawne, rodzinne i psychologiczne. Jednak po zakończeniu IPI niewiele osób ma pracę, mieszkanie, czy mówi płynnie po polsku.

Uchodźca jako realizator programu

Program integracyjny powinien zostać gruntownie przebudowany w taki sposób, aby z jednej strony, dawać uchodźcy więcej wsparcia, a z drugiej – bardziej motywować go do podejmowania samodzielnych działań. Ustawa o pomocy społecznej już w nazewnictwie zakłada, że realizatorem programu jest pracownik socjalny, a nie uchodźca. Tymczasem powinno być odwrotnie. Realizatorem programu powinien zostać właśnie uchodźca, który przy wsparciu i pomocy pracownika socjalnego, określałby swoje potrzeby i możliwości, stanowiące podstawę do budowy programu. Pracownik ma za zadanie wspierać uchodźcę i koordynować, w razie potrzeby, pracę innych służb.

Indywidualizacja nie tylko w nazwie

Pomimo iż w swoim założeniu IPI mają być dostosowane do potrzeb indywidualnego uchodźcy, w praktyce jest jednak inaczej. Poza pewnymi wspólnymi elementami, programy powinny zawierać większość postanowień, wynikających z sytuacji osobistej uchodźcy i jego rodziny (biorąc pod uwagę stan

zdrowia, w tym psychicznego, wykształcenie, przygotowanie zawodowe, możliwości adaptacji). Obecnie tylko jeden członek rodziny (głowa rodziny) jest realizatorem programu. W realizację IPI powinna zostać włączona cała rodzina, dla każdego z jej członków należy wyznaczyć szczegółowe zadania, modyfikowane w razie potrzeby w trakcie realizacji programu.

Program dłuższy niż rok

Działania IPI są ograniczone do jednego roku. Po tym czasie uchodźca ma takie same prawa do świadczeń pomocy społecznej, jak Polacy. Jednocześnie jednak nie jest on w wystarczający sposób przygotowany do funkcjonowania na polskim rynku pracy (brak kwalifikacji, niewystarczająco dobra znajomość języka polskiego). Często jeden rok, to czas zbyt krótki, by uchodźca mógł samodzielnie funkcjonować w Polsce (problemem jest brak mieszkania – uchodźca nie dysponuje lokalem komunalnym, a nie stać go na wynajęcie mieszkania na wolnym rynku). Należy więc wydłużyć czas trwania programu. Badania wskazują, iż o skutecznym programie integracyjnym możemy mówić w wypadku, kiedy trwa on co najmniej dwa–trzy lata. A pełną integrację migrant osiąga dopiero po około 10 latach mieszkania w danym kraju.

Czas trwania programu powinien zależeć od rzeczywistych potrzeb danej osoby/rodziny. Nie chodzi tu jedynie o wydłużenie pomocy finansowej (choć to także ważny element), ale o zmianę systemu pracy z uchodźcą – jej zindywidualizowanie. Praca z uchodźcą wygląda zupełnie inaczej niż w przypadku obywateli polskich – wymaga bowiem zdecydowanie więcej czasu i działań. Uchodźca nie powinien być pozostawiony sam sobie, dopóki nie stanie się w pełni samodzielny. Nie należy oczywiście „prowadzić go za rękę”, ale wspierać działania podejmowane przez niego, by wiedział, że w razie problemów ma się do kogo zwrócić.

Okresowa ocena programu

Funkcjonujące programy oceniane są dopiero po ich zakończeniu (niekiedy jednak w połowie trwania programu). Tymczasem powinien być on poddawany ewaluacji okresowej, dokonywanej wspólnie z uchodźcą i jego rodziną. Służyłoby to określeniu, co udało się już osiągnąć, co jeszcze należy zrobić i w jaki sposób. Powinien być to dokument dynamiczny, podlegający zmianom, wyznaczać kolejne etapy integracji. Uchodźca musi dokładnie znać ten dokument i chcieć realizować zawarte w nim działania.

Stała i efektywna współpraca instytucji

Bardzo słabym elementem IPI jest współdziałanie między różnymi instytucjami odpowiedzialnymi za integrację uchodźców. Należy wzmocnić współpracę między nimi oraz zorganizować system wymiany doświadczeń instytucjonalnych związanych z pracą z uchodźcami. Szczególnie istotna jest stała i zinstytucjonalizowana współpraca na linii PCPR-y – organizacje pozarządowe oraz PCPR-y–szkoła–środowisko lokalne. Warto byłoby postulować powołanie koordynowanych przez PCPR-y interdyscyplinarnych zespołów do spraw integracji uchodźców, skupiających wszystkich potencjalnych aktorów, mogących pomóc w tym procesie lokalnej społeczności.

Przykładem takiego współdziałania może być uczestnictwo Warszawskiego Centrum Pomocy Rodzinie w realizacji dwóch projektów europejskich i współpraca w ramach nich z innymi partnerami i podmiotami, wspomagającymi integrację uchodźców (z Mazowieckim Urzędem Wojewódzkim i Fundacją Linguae Mundi oraz w działaniach Międzykulturowego Centrum Adaptacji Zawodowej prowadzonego przez Uniwersytet Warszawski).

Większe zaangażowanie organizacji pozarządowych

Organizacje pozarządowe doświadczone w pracy z uchodźcami i innymi grupami imigrantów potrafią bardziej elastycznie i efektywnie dostosowywać swoje działania do potrzeb uchodźców. Mają one także ogromne doświadczenie w takiej pracy. Należy wziąć pod uwagę przekazanie części kompetencji związanych z integracją tego typu instytucjom, co połączone byłoby to z przekazaniem środków publicznych na ich realizację. Oczywiście, podstawowym warunkiem takiej współpracy byłoby zapewnienie ciągłości prowadzonych przez nich działań i wprowadzenie systemu monitoringu oraz standaryzacji usług.

Przygotowanie instytucji do pracy z cudzoziemcami

W niektórych miastach liczba podopiecznych uchodźców przypadających na pracownika PCPR-u jest zbyt duża. Skutkuje to przeciążeniem pracą i może prowadzić do rutynizacji kontaktów z uchodźcą. Oddzielnym problemem jest brak przygotowania części kadr do pracy z takim klientem. W rezultacie osoby wywodzące się z innych kultur często natykają się na problemy w relacjach z pracownikami socjalnymi i innymi urzędnikami.

- Należy zwiększyć zasoby kadrowe PCPR-ów, których pracownicy są odpowiedzialni za prowadzenie IPI i do których trafiają uchodźcy. Pracownik

socjalny powinien współpracować z taką liczbą uchodźców (rodzin), aby miał pewność, na przykład, że uchodźcy w pełni zrozumieli wszystkie podpisane dokumenty oraz są świadomi swoich praw i obowiązków. Powinien on mieć także możliwość towarzyszenia klientom w różnych innych instytucjach, jeśli zajdzie taka potrzeba.

- Pracownicy PCPR-ów powinni umieć porozumiewać się przynajmniej w podstawowych językach, którymi posługują się uchodźcy (język rosyjski, angielski, ewentualnie francuski). W przypadkach, kiedy komunikacja z uchodźcą w tych językach jest niemożliwa (na przykład gdy uchodźca nie posługuje się żadnym z tych języków), należy zapewnić tłumaczenie oraz środki na zatrudnienie tłumacza. Nie można bowiem oczekiwać, by osoba w początkowej fazie integracji znała już język polski w stopniu pozwalającym na swobodną komunikację. A dobry kontakt z pracownikiem oraz pełne zrozumienie potrzeb i możliwości uchodźcy jest kluczem do dalszej jego integracji.
- Pracownicy PCPR-ów powinni zostać przeszkoleni w zakresie procedur obowiązujących w innych instytucjach zaangażowanych w prace z uchodźcami (na przykład urzędy pracy, służba zdrowia, szkoły, uzyskiwanie numerów NIP i PESEL), by móc towarzyszyć i wspierać uchodźcę w kontaktach z nimi.
- Dla osób, które w swojej pracy spotykają się z uczestnikami IPI, powinno się zorganizować kursy przygotowujące ich do pracy z uchodźcami czy też szerzej z cudzoziemcami. Szkolenia powinny dać możliwość zapoznania się urzędników z kulturą i tradycjami krajów pochodzenia uchodźców, normami społecznymi, tradycyjnym podziałem ról w rodzinie, odmiennymi od polskich realiami życia codziennego.
- Osoby pracujące z uchodźcami powinny mieć zapewnione wsparcie metodyczne i psychologiczne, należy podejmować różnorakie działania przeciwdziałające wypaleniu zawodowemu tych osób.

Warto zwrócić uwagę na programy Mazowieckiego Urzędu Wojewódzkiego, który od kilku lat prowadzi różnego rodzaju szkolenia dla pracowników szeroko rozumianych służb społecznych w ramach projektów unijnych. W ich trakcie uczestnicy przygotowywani są nie tylko z zakresu międzykulturowości i pracy z uchodźcami, lecz także poznają kompetencje innych urzędów.

Natomiast w ramach Międzykulturowego Centrum Adaptacji Zawodowej Uniwersytet Warszawski prowadzi zarówno różnego rodzaju szkolenia dla pracowników służb społecznych oraz roczne studia podyplomowe mające na celu przygotowanie pracowników do wspierania osób odmiennych kulturowo.

Dostęp do informacji

Oddzielnym problemem jest brak wystarczającej wiedzy wśród uchodźców na temat prawnych uwarunkowań pomocy integracyjnej w Polsce. Dotyczy to zarówno osób oczekujących na rozpatrzenie ich wniosku, jak i uchodźców rozpoczynających IPI.

- Indywidualny Program Integracji powinien rozpoczynać się szkoleniem/spotkaniem informacyjnym. Celem szkolenia ma być wprowadzenie uchodźcy do programu integracyjnego, udzielanie podstawowych informacji, przygotowanie i motywowanie uchodźcy do roli samodzielnego podmiotu programu integracyjnego, wspieranego przez odpowiednie urzędy.

Tego typu szkolenia dla cudzoziemców (uchodźców, osób z pobytem tolerowanym i osób w procedurze o nadanie statusu uchodźcy), przedstawiające w zarysie życie w Polsce oraz podstawowe prawa uchodźców prowadzi od 2006 roku Mazowiecki Urząd Wojewódzki.

Szkolenia dla uchodźców z zakresu prawa odbywają się także w Klubie Uchodźcy prowadzonym przez Warszawskie Centrum Pomocy Rodzinie oraz w ramach kompleksowych zajęć z języka, kultury polskiej i podstaw prawa (tak zwane Małe Polonicum) organizowanych przez Międzykulturowe Centrum Adaptacji Zawodowej.

- Dodatkowo, uchodźcy powinni przy podpisywaniu umowy z PCPR-em otrzymać zestaw materiałów na temat programu, jego celów, poszczególnych części, procedur, z jakimi się zetkną i tym podobnych. Materiały te powinny być napisane prostym i klarownym językiem, zrozumiałym dla uchodźców (z których część ma niskie kompetencje w zakresie rozumienia tekstów), a ich forma graficzna powinna być atrakcyjna i zachęcająca do lektury. Materiały o IPI powinny zawierać informacje dotyczące:
 - praw i obowiązków PCPR-u i uchodźcy (z wyszczególnieniem, że do obowiązków PCPR-u należy udzielanie uchodźcom informacji dotyczących IPI; uchodźca musi otrzymać wskazówki, po jakie informacje i do jakich urzędników może się zwracać);
 - rodzajów i zasad udzielanych świadczeń pomocy społecznej oraz zasad wstrzymania lub ograniczenia pomocy;
 - indywidualnego charakteru programów integracyjnych;
 - organów odpowiedzialnych za realizację działań integracyjnych;
 - instytucji i organizacji udzielających różnego rodzaju pomocy uchodźcom w Polsce (ze szczególnym uwzględnieniem instytucji lokalnych).
- Należy przygotować informator dotyczący ogólnych warunków życia w Polsce z opisaniem podstawowych przepisów prawnych – regulujących

sytuację uchodźców. Powinien to być katalog praw uchodźców połączony z przewodnikiem po Polsce.

- Oddzielne informatory na temat praw uchodźców powinny zostać opracowane zarówno dla różnego rodzaju urzędników, którzy mają za zadanie wspierać procesy integracji uchodźców oraz dla pracodawców (przepisy dotyczące zatrudniania cudzoziemców).

Do tej pory były różnego rodzaju informatory dla uchodźców wydawane przez Polską Akcję Humanitarną, Helsińską Fundację Praw Człowieka czy Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. Ich niewielki nakład szybko ulegał wyczerpaniu.

- Poza informacją uchodźcy powinni mieć też zapewniony dostęp do nieodpłatnej pomocy prawnej, zwłaszcza w przypadkach dyskryminacji oraz do zapewnienia im konsultacji w trudniejszych sprawach, na przykład przy podpisywaniu różnego rodzaju umów.

Poradnictwo dla uchodźców prowadzą różnego rodzaju organizacje pozarządowe i kliniki prawa. Większość z nich skupia się jednak na pomocy w trakcie procedury o nadanie statusu uchodźcy, w mniejszym stopniu zajmują się one pomocą integracyjną².

Zmiany w systemie nauczania języka polskiego

Przeważająca liczba uchodźców, nawet po skończeniu IPI nie zna języka polskiego w stopniu pozwalającym na dobrą komunikację. Należy położyć nacisk na obowiązek nauki języka polskiego, ponieważ jego znajomość stanowi przepustkę do pozostałych obszarów integracji (znalezienia zatrudnienia, mieszkania, kontaktów towarzyskich z Polakami).

- Działania integracyjne, w tym przede wszystkim nauka języka polskiego, powinny być prowadzone przez Urząd do spraw Cudzoziemców już w ośrodkach (preintegracja). Zajęcia powinny odbywać się codziennie w kilkunastu godzinnych blokach, prowadzonych przez nauczycieli metodycznie przygotowanych do nauki polskiego jako języka obcego. Zajęcia powinny mieć atrakcyjną formę i zawierać elementy wiedzy o Polsce i życiu w naszym kraju. Z nauką języka powinien wiązać się również system motywujący do udziału w zajęciach, taki jak na przykład otrzymywanie

² Poradnictwo jest prowadzone przede wszystkim przez Helsińską Fundację Praw Człowieka, Centrum Pomocy Prawnej im. H. Nieć, Stowarzyszenie Interwencji Prawnej, Kliniki Prawa Uniwersytetów: Warszawskiego, Jagiellońskiego i Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, a także jako część działań przez Fundację A-Venir i Caritas.

większego kieszonkowego. Intensywną naukę języka polskiego należy kontynuować w trakcie IPI.

- Powinny zostać wprowadzone instrumenty pozwalające na lepszą koordynację i egzekucję postanowień dotyczących nauki języka polskiego zawartych w umowie IPI. Z jednej strony, uchodźcy powinni mieć dostęp do lekcji języka polskiego, gwarantujących rzeczywiste jego opanowanie, a z drugiej – powinny być wyciągane konsekwencje (włącznie z ewentualnym odebraniem pomocy integracyjnej) za notoryczne i nieusprawiedliwione obecności na zajęciach.
- Nauka języka powinna zostać sprofesjonalizowana, należy stworzyć wyspecjalizowane ośrodki służące temu celowi. W celu efektywnego oceniania postępów w nauce powinny zostać wypracowane standardy programu nauczania.
- Kursy powinny być dostosowane do sytuacji uchodźcy realizującego IPI. Obecnie wymaga się, aby uchodźca aktywnie poszukiwał pracy przy równoczesnym obowiązku uczęszczania na zajęcia językowe kilka razy w tygodniu, w tak zwanych godzinach pracy. W rezultacie nie jest on w stanie wywiązać się z obu tych obowiązków. Uchodźcy powinni mieć więc możliwość uczęszczania na zajęcia po godzinach pracy lub w weekendy.
- Program nauczania powinien uwzględniać różnorodność kulturową uchodźców, aby nie zniechęcić ich do uczestnictwa. Przykładowo jeśli zaistnieje taka potrzeba, kobietom powinno się zapewnić możliwość nauczania w odrębnych grupach.
- Materiały do nauczania powinny uwzględniać występujący wśród uchodźców niski poziom doświadczenia szkolnego.
- Należy wprowadzić do programu elementy ułatwiające pokonywanie uprzedzeń cudzoziemców wobec Polaków, warto bowiem zainwestować we wzajemne poznawanie kultur i obyczajów mniejszości (uchodźców) i większości (Polaków). Programy nauczania powinny zawierać elementy wiedzy o kulturze polskiej. Można byłoby je uatrakcyjnić przez udział w imprezach kulturalnych (kino, teatr) czy wycieczki do krajoznawcze.

Program spełniający zdecydowaną większość tych postulatów prowadzi Fundacja Linguae Mundi. Poza profesjonalnymi kadrami i urozmaiconymi tematami zajęć, zapewnia ona także opiekę nad dziećmi w trakcie lekcji. Podobnymi osiągnięciami może poszczycić się Międzykulturowe Centrum Adaptacji Zawodowej i prowadzone w jego ramach kursy języka polskiego.

Integracja dzieci uchodźców

Szkołę należałoby wykorzystywać jako instytucję integracji uchodźców. Jeśli dzieci uchodźców będą dobrze czuć się w polskich szkołach i zapewni im się takie warunki, aby mogli w pełni korzystać z oferty edukacyjnej, zwiększy się szanse, że ich rodzice pozostaną w Polsce licząc, iż ich dzieci będą miały lepszą przyszłość.

- Najmłodsze dzieci uchodźców powinny mieć możliwość uczęszczania do przedszkoli. Należy w tym celu tworzyć zachęty dla rodziców. Zapewnienie opieki dzieciom pozwalałoby na aktywną integrację rodziców (praca, udział w rozmaitych kursach). Przedszkola powinny być placówkami nie tylko opiekuńczymi, ale również edukacyjnymi, gdzie dzieci uchodźców uczyłyby się języka polskiego i poznawały rówieśników.
- Zorganizowane formy opieki dla dzieci działające przy szkołach językowych dla dorosłych powinny mieć przygotowany program nauczania języka dla najmłodszych, specjalnie dla dzieci uchodźców.
- Wszystkie dzieci uchodźców w wieku do 16 lat powinny obowiązkowo zostać objęte nauką szkolną, już w trakcie pobytu w ośrodkach dla uchodźców.
- Nauczyciele powinni być przeszkoleni do pracy z uczniami-uchodźcami. Z jednej strony konieczne jest zapewnienie im odpowiedniej pomocy metodycznej do pracy z takimi uczniami. Z drugiej – powinni mieć dostęp do materiałów na temat kultur krajów uchodźców, aby móc zapoznać z nimi uczniów polskich. Nauczyciele powinni polskim uczniom przedstawiać uczniów uchodźców jako osoby ciekawe, wyznające wartości godne poszanowania.
- Należy wprowadzić instytucję opiekuna szkolnego dla dzieci uchodźców (najlepiej także uchodźcę, takiej samej jak one narodowości). Znajomość języka polskiego lub doświadczenie edukacyjne rodziców uchodźców może być bowiem niewystarczające. Opiekunowie pomagaliby im w odrabianiu lekcji i w opanowaniu trudniejszych partii materiałów, dodatkowo w ramach stażu w tym zadaniu mogą pomagać studenci pedagogiki, inni wolontariusze lub wyróżniający się uczniowie szkół ponadgimnazjalnych.

Gimnazjum społeczne nr 20 przy ul. Raszyńskiej w Warszawie jako jeden z ważnych celów stawia kształcenie uczniów w duchu wielokulturowości i tolerancji. W szkole został zaplanowany cały program integracyjny nakierowany na obie strony procesu integracyjnego: przybyszów i przyjmujących. Uczniowie imigranci, jeżeli mają problemy językowe bądź kłopoty z nauką niektórych przedmiotów, uczęszczają na dodatkowe lekcje. System korepetycji jest tak zaplanowany, że prowadzą je uczniowie starsi, dostający wysokie oceny z danych przedmiotów – wymusza to na

nich niejako kontakty z uczniami imigranckimi. Korepetycje koordynuje nauczyciel wyznaczony specjalnie do dodatkowej opieki nad dziećmi cudzoziemskimi i otrzymujący za tę pracę dodatkowe uposażenie.

Ponadto w szkole zatrudniona jest lekarka-uchodźczyni, pełniąca funkcję opiekunki małych uchodźców, do której zwracają się oni ze swoimi problemami. Pełni ona rolę łącznika pomiędzy oboma kulturami.

- Należy inicjować współpracę nauczycieli uczących dzieci uchodźców z pracownikami socjalnymi z PCPR-ów i przedstawicielami innych instytucji działających na rzecz uchodźców w Polsce.
- Konieczne jest zapewnienie wsparcia finansowego dla wielodzietnych rodzin uchodźczych w nabywaniu pomocy szkolnych.
- Należy podjąć wszelkie możliwe kroki zmierzające do konsekwentnej i skutecznej integracji dzieci ze środowiskiem lokalnym (w szkole, w grupie rówieśniczej). W tym celu muszą być także organizowane zajęcia dla dzieci polskich o uchodźcach, uczące ich tolerancji.

Wspólne zajęcia dzieci polskich i czeczeńskich w przedszkolach, mające na celu wzajemne poznanie się i wspólną zabawę organizuje Stowarzyszenie Interwencji Prawnej (przedszkola te są położone w pobliżu ośrodków dla uchodźców). Spotykają się one z bardzo dobrym przyjęciem obu stron. Stowarzyszenie organizuje także zajęcia w szkołach (szczególnie tych, w których uczą się dzieci uchodźcy) – by przybliżyć uczniom zjawisko uchodźstwa oraz wyrobić wobec tych osób postawy tolerancyjne. Ponadto szkolenia są oferowane także nauczycielom z tych szkół, dotyczą one wielokulturowości, podstaw prawa i metodyki pracy z dzieckiem cudzoziemcem.

Wsparcie dla kobiet

Okolo 90% uchodźców w Polsce to obywatele rosyjscy narodowości czeczeńskiej. Bardzo często są to młode, wielodzietne małżeństwa. Nierzadko status uchodźcy otrzymują samotne matki wychowujące sporą, jak na polskie warunki, liczbę dzieci (czworo lub pięcioro). Kobiety potrzebują szczególniego wsparcia w integracji. Konieczność opieki nad dziećmi nie pozwala im swobodnie uczestniczyć w kursach językowych czy zawodowych, bądź w podjęciu zatrudnienia. Czynniki kulturowe również uniemożliwiają kobietom muzułmankom uczestniczenie w procesie integracji ze społeczeństwem polskim na równych prawach z mężczyznami.

- Pracownicy socjalni pracujący z uchodźcami w ramach programów integracji powinni być szczególnie uwrażliwiani na pozycję kobiet w społeczeń-

stwie uchodźców. Praca socjalna z uchodźcami powinna być bardziej zindywidualizowana, gdyż pomoc w rozwiązywaniu problemów całej rodziny może prowadzić do takiej sytuacji, w której szansę na integrację ma tylko mężczyzna, a kobieta, zajmująca się domem i dziećmi, obwarowana tradycyjnymi zakazami, pozostaje odcięta od kontaktów z polskim społeczeństwem.

- Należy rozpowszechnić dobrą praktykę stosowaną już przez niektóre szkoły uczące uchodźców języka polskiego, jaką jest organizowanie świetlic dla dzieci uczących się matek. Pozwala im to uczestniczyć w zajęciach nawet wtedy, gdy odbywają się one w porze, gdy są już zamknięte przedszkola czy świetlice szkolne. Tego rodzaju świetlice powinny umożliwiać naukę kobietom czecheńskim na kursach zawodowych. W takich świetlicach dzieci poza opieką powinny mieć zapewnione także zajęcia edukacyjne, w szczególności naukę języka polskiego.
- Biorąc pod uwagę możliwości występowania rozmaitych problemów rodzinnych także w środowisku uchodźczym, należy stworzyć mechanizmy reagowania na takie zagrożenia, jak przemoc domowa, alkoholizm, narkomania i tak dalej. Mechanizmy te powinny w sposób skuteczny zwalczać patologie, równocześnie biorąc pod uwagę uwarunkowania kulturowe.

Większe szanse na rynku pracy

Częstym problemem uchodźców w momencie zetknięcia się z polskim rynkiem pracy (po ukończeniu IPI) jest brak kwalifikacji zawodowych. Niejednokrotnie uchodźcy nie mają kwalifikacji, gdyż są słabo wykształceni, czasem ich brak wynika z tego, że uciekając w pośpiechu nie zabrali ze sobą dokumentów, potwierdzających posiadane kwalifikacje.

- Praca z uchodźcami powinna być prowadzona przez odpowiednio do tego przygotowanych doradców zawodowych, mających kompetencje do pracy z klientem odmiennym kulturowo.

Przykład takiego podejścia można znaleźć w Polskiej Akcji Humanitarnej. Pracująca tam doradczyni zawodowa opracowała metodologię wprowadzania uchodźców na rynek pracy³.

- Uchodźcy powinni być poddawani intensywnej integracji zawodowej. Pomoc w zdobyciu kwalifikacji zawodowych dla uchodźców powinna uwzględniać ich szczególną sytuację. Zdobycie nawet takich dokumentów, jak

³ Więcej na ten temat w niniejszej publikacji w rozdziale drugim.

prawo jazdy czy kwalifikacje zawodowe diametralnie zmieniłyby ich sytuację na rynku pracy.

Różnego rodzaju nieodpłatne kursy zawodowe, w tym także kurs prawa jazdy, zapewnia migrantom w ramach swoich działań Międzykulturowe Centrum Adaptacji Zawodowej.

- Ważne jest także umożliwienie im szybkiego i bezpłatnego uzyskania potwierdzenia kwalifikacji, które posiadali u siebie w kraju, a dokumentów je potwierdzających nie mają. Potwierdzenie to powinno mieć szczególną procedurę, ponieważ niemożliwe jest w przypadku uchodźców współdziałanie z krajem pochodzenia w celu potwierdzenia kwalifikacji.
- W miastach i gminach, w których mieszkają uchodźcy, powinny zostać – na zasadach określonych w ustawie o zatrudnieniu socjalnym – zorganizowane Centra Integracji Społecznej (CIS) wyspecjalizowane także w pracy z uchodźcami. Centra te mogą pozyskiwać środki z funduszy europejskich, co więcej mogą być założone nie tylko przez jednostki samorządu terytorialnego, lecz także przez organizacje pozarządowe, więc jest to forma, w której obecnie funkcjonujące organizacje mogłyby skuteczniej pomagać uchodźcom. Dzięki CIS uchodźcy mogliby odbywać szkolenia zawodowe i staże w miejscach pracy. CIS wspomagałoby kontakty uchodźców ze środowiskiem lokalnym, gdyż uczestnikami CIS byłiby również obywatele polscy. Na podobnych zasadach uchodźcy powinni być wspomagani przy tworzeniu spółdzielni socjalnych. W tym mogą również pomóc organizacje społeczne, mogące być ich uczestnikami⁴.
- Należy wobec uchodźców stosować dostępne instrumenty ułatwiające im znalezienie zatrudnienia. Powinni oni w pełni korzystać z oferowanych kursów zawodowych i przekwalifikowujących. Urzędy pracy powinny opracować specjalne programy dla uchodźców, odpowiadające ich specyfice i wychodzące naprzeciw ich potrzebom.
- Należałoby zastanowić się nad wprowadzeniem dodatkowych instrumentów wspierających znalezienie pracy przez uchodźców. W określonych sytuacjach pracodawca, podpisując umowę o pracę z uchodźcą, powinien mieć z tego korzyści, na przykład zwolnienie z opłacania ubezpieczeń społecznych i tak dalej.

⁴ Więcej na ten temat zob.: G. Wilga, *Spółdzielczość socjalna jako nowa forma integracji migrantów przymusowych na polskim rynku pracy*, „Analizy, Raporty, Ekspertyzy Stowarzyszenia Interwencji Prawnej” 2007, nr 1, dostępne na stronie internetowej Stowarzyszenia: <http://www.interwencjaprawna.pl/docs/ARE-107-spoldzielnie-socjalne.pdf>

Dostęp do służby zdrowia

Uchodźcom brak podstawowej wiedzy o tym, jak działa system ochrony zdrowia w Polsce, na jaką pomoc mogą liczyć w ramach ogólnego ubezpieczenia zdrowotnego, jak otrzymywać pomoc w przychodniach i szpitalach, jak zapisać się do lekarza. Najbardziej potrzebują takich informacji na początkowym etapie integracji, kiedy nie znają dostatecznie języka polskiego.

- Należy wydać zbiór informacji dotyczący systemu służby zdrowia, który powinien być również udostępniany osobom przebywającym w ośrodkach.
- Brak znajomości języka polskiego nie pozwala uchodźcom, którzy rozpoczynają IPI, efektywnie korzystać z usług placówek opieki zdrowotnej. Niemożliwość postawienia diagnozy bez dobrego porozumienia się z pacjentem utrudnia leczenie uchodźców oraz może skutkować odmową udzielania pomocy. Dlatego, przynajmniej na początkowym etapie IPI, muszą oni mieć umożliwione wizyty lekarskie z tłumaczem.

Program, zapewniający uchodźcy bezpłatne towarzyszenie mu tłumacza-wolontariusza (najczęściej studenta lingwistyki) w trakcie wizyt lekarskich, prowadzi Stowarzyszenie Interwencji Prawnej. Od stycznia do listopada 2007 roku tłumaczył obecny przy 281 wizytach, co stanowi jedynie drobną część potrzeb.

- W związku z trudnymi przeżyciami w krajach pochodzenia, należy także zapewnić uchodźcom możliwość korzystania z pomocy psychologicznej w trakcie trwania IPI i po jego zakończeniu.

Pomoc psychologiczna dla uchodźców – ofiar traumy pourazowej prowadzona jest od wielu lat przez Centrum Pomocy Migrantom i Uchodźcom Caritas Archidiecezji Lubelskiej. Dzięki jego doświadczeniom opracowany został ogólnopolski system pomocy takim osobom.

Znalezienie mieszkania

Znalezienie taniego mieszkania dla uchodźców uczestniczących w IPI jest najpoważniejszym problemem, z jakim borykają się oni po opuszczeniu ośrodka. Bez mieszkania, czyli zapewnienia bezpieczeństwa, uchodźca nie będzie miał szans na pełną integrację, a pracownik socjalny na pomoc w niej, ponieważ sam nie rozwiąże wszystkich problemów cudzoziemca.

- Trzeba stworzyć możliwość dostępu do zasobów mieszkań komunalnych, na przykład tworząc wydzielone pule mieszkań dostępnych dla uchodźców.

Taki system dzięki Warszawskiemu Centrum Pomocy Rodzinie funkcjonuje w Warszawie, gdzie uchodźcom jest przydzielanych poza kolejnością pięć mieszkań komunalnych rocznie. Poza tym są im przyznawane mieszkania w trybie normalnym.

- Należy rozważyć wprowadzenie systemu organizacji mieszkań rotacyjnych dla uchodźców, którzy opuszczają ośrodek. Mieszkania takie pozwalałyby na zorganizowanie uchodźcom „miękkiego lądowania” i danie im czasu na adaptację zawodową, a także – po znalezieniu pracy i wstępnym zaadoptowaniu się do życia w danej miejscowości – na znalezienie mieszkania na wolnym rynku. Mieszkania te są potrzebne w szczególności po zakończeniu IPI, natomiast czas przebywania w nich nie może zostać ograniczony do jednego roku.

Od wielu lat problemy mieszkaniowe uchodźców stara się rozwiązać Polska Akcja Humanitarna, prowadząc Dom Uchodźcy. W ośrodku tym mieszkają osoby, których nie stać na wynajęcie mieszkania.

Zmiana postaw w środowisku lokalnym

Nawiązanie kontaktów ze środowiskiem lokalnym i zakorzenienie się w nowym miejscu jest jednym z ważnych elementów procesu integracji. Obecnie kontakty między uchodźcami a środowiskiem lokalnym są bardzo ograniczone – w ośrodkach przebywają najczęściej odizolowani, IPI nie są wyposażone w odpowiednie narzędzia inicjujące takie kontakty. W rezultacie pojawiają się różnego typu sytuacje konfliktowe.

- Do programu należy wprowadzić elementy skierowane do środowiska lokalnego, w którym żyje uchodźca oraz wspomagać kontakt uchodźcy z instytucjami lokalnymi takimi, jak: domy kultury, szkoły, kluby sportowe, lokalne organizacje pozarządowe i tym podobne.
- Zaleca się prowadzenie działań edukacyjnych zmierzających do zmiany postawy środowiska lokalnego: mogą to być rozmaite imprezy kulturalne i sportowe, spotkania, prezentacje. Obowiązkowe powinny być zajęcia w szkołach i przedszkolach dla dzieci z zakresu uchodźstwa i tolerancji. Trzeba także prowadzić edukację pracodawców lokalnych w zakresie prawnych możliwości zatrudniania cudzoziemców w Polsce.

Integracja zaczyna się w ośrodku

Osoby ubiegające się o nadanie im statusu uchodźcy w Polsce są „skoszarowane” w ośrodkach. Zgodnie z przepisami, procedura rozpatrzenia wniosku

o nadanie im statusu powinna zakończyć się w ciągu sześciu miesięcy, jednak przeciętnie trwa około jednego roku, a czasem nawet dłużej. W praktyce bardzo często okres procedury uchodźczej spędzają oni beczynnie, co budzi u nich frustrację i poczucie apatii.

Ośrodki często mieszczą się na terenach o wysokim bezrobociu i bardzo mało chłonnym rynku pracy. Uchodźcy później często realizują IPI niedaleko miejsca, gdzie mieścił się dany ośrodek, co utrudnia w usamodzielnieniu się od pomocy społecznej, znalezieniu pracy i utrzymywaniu się.

- Ośrodki dla uchodźców powinny być mniejsze i w miarę możliwości zlokalizowane na obszarach sprzyjających integracji. Powinny też swoją wielkością być dostosowane do społeczności, w której są umiejscawiane (na przykład niecelowe jest tworzenie wielkiego ośrodka na kilkaset osób przy osiedlu domków jednorodzinnych lub w bardzo małej miejscowości). Czas spędzony w ośrodku powinien być początkiem kontaktów i integracji ze społecznością lokalną.
- Czas spędzony w ośrodku jest „zmarowany” w każdej ze sfer umożliwiających integrację osób, które w przyszłości będą mieszkać w Polsce. W istniejących przepisach należy więc wprowadzić zmianę nakładającą na Urząd do spraw Cudzoziemców obowiązek wdrażania działań integracyjnych wobec mieszkańców ośrodków, zwłaszcza nauki języka polskiego.

Pewne projekty aktywizujące osoby w ośrodkach dla uchodźców są prowadzone przy wsparciu PIW Equal przez różne organizacje w ramach projektów koordynowanych przez Polską Akcję Humanitarną, Polski Czerwony Krzyż czy Ośrodek Praw Człowieka Uniwersytetu Jagiellońskiego.